

Žensko tijelo kao bojište moralnosti: mehr i pokrivanje tijela

ZILKA SPANIC-SILJAK

Tijelo nije neutralan prostor, jer se u njega upisuju različiti simboli i poruke bilo u vidu vanjskih oznaka poput odijevanja ili u vidu simboličkih slika etničkih, nacionalnih ili religijskih vrijednosti utjelovljenih u likovima majki, sestara, kćerki ili supruga koje treba štiti, što je skoro uvijek uključivalo nadzor i kontrolu.

Kroz povijest su različite ideologije na vlasti eksploatirale, kontrolirale, osvajale i zlopotreblyvale žensko tijelo. Ponekad su žene pregovarale s patrijarhalnim sistemima vrijednosti da održe pozicije moći koje su imale u privatnoj sferi, ili u javnoj kada su povremeno uspijevale postati vladarice. Većina je, međutim, ostajala pod kontrolom muškarca uz prevladajuća kulturološka i religijska tumačenja da žena duguje poslušnost muškarcu, jer je on njen zaštitnik, izdržavatelj i nadređeni. One koje bi se pobunile ili se još uvijek bune protiv takvog poretka stvari, etiketiraju različitim pejorativnim imenima i usutkuju nasiljem pa i ubistvom.

Zbog toga je i važna Božija poruka u Kur'anu (60:12) kojom se pozivaju žene da daju prisegu (be'at) poslaniku Muhamedu (mir neka je na njega) za pristupanje prvoj zajednici muslimana. Nije Bog rekao njihovim očevima, braći ili muževima da to učine u njihovo ime, već je direktno pozvao žene da kao članice novouspostavljene zajednice daju prisegu. U vjeri su žene, kao i muškarci, pozvane kao individue a ne kao nečije supruge, majke, kćerke, sestre ili pripadnice plemena, jer se vjera svjedoči individualno a ne preko posrednika. Također su pozvane da zajedno rade s muškarcima u pozivanju na dobro i sprečavanju zla (Kuran, 9:71). Unatoč ovakvim porukama, prevladali su drevni običaji i prakse isključivanja žena iz javnog života.

Iako je, dakle, žena uzdignuta kao punopravni subjekt s obavezom da sudjeluje u zajednici zajedno s muškarcima, patrijarhalna tumačenja islama su vrlo brzo vratila ženu pod kontrolu muškarca - oca, staratelja i muža, koji je polagao pravo na kontrolu njene seksualnosti, kretanja i djelovanja u zajednici. Umjesto subjekta, žena je ponovo postala objekt kojim upravlja muškarac.

U ovoj kratkoj refleksiji analiziram načine kontrole ženskog tijela i seksualnosti kroz institut *mehra* (vjenčanog dara). U islamskoj tradiciji *mehr*

je imao za cilj osigurati zaštitu ženi, ali se zbog „širka patrijarhata“ (Wadud Amina, 2005) kojim se postavlja muškarac iznad žene što je suprotno jednakopravnim i recipročnim odnosima u poruci Kur'ana, pretvorio u sredstvo kontrole njene seksualnosti. Slično se dogodilo i s pokrivanjem koje treba da štiti ženu, a umjesto toga je prerاسlo u sredstvo kontrole njenog kretanja i života.

Primjere nametanja dres koda imamo danas i na Istoku i na Zapadu. Na Istoku se u mnogim muslimanskim zemljama zakonom nameće pokrivanje žena i, ako one odbiju bivaју kažnjene, pa čak i ubijene, poput Mahse Amini u Iranu, jer su prekršile državni zakon. Na Zapadu, posebno u Francuskoj sa snažnom *laïcité* ideologijom, ženama koje su pokrивene burkom ili maramom se ne dozvoljava obrazovanje i rad u državnim institucijama te se finansijski kažnjavaju ako krše državna pravila. U oba slučaja žensko tijelo je bojište i teritorija u kojoj odlučuju muškarci na vlasti pravdajući to religijskim ili sekularnim zakonom. Ženama se ne daje mogućnost da same odlučuju o svom tijelu, da li će ga pokriti ili otkriti i da li će donositi druge važne odluke o sebi i svom tijelu bez uplitanja vlasti.

Pitanje je odakle potreba za tom kontrolom i zašto muškarci misle da imaju pravo odlučivati o tome? Razlog moramo tražiti daleko u povijesti, jer pokrivanje i otkrivanje tijela kao i kontrola seksualnosti i reproduktivnih kapaciteta žene bilo je i danas jeste u najvećoj mjeri kulturološki, politički i religijski uvjetovano.

Drevne prakse kontrole i/ili zaštite

Još od drevnih vremena u vrijeme nastanka urbanih jezgra u Mezopotamiji, muškarci nastoje kontrolirati ženu zakonima (Hamurabijev zakonik) i običajnim normama. Žensko tijelo i seksualnost bili su roba kojom se trgovalo, pa je shodno tome roba imala cijenu i zaštitu. Posebno su bile važne norme plaćanja seksualne dostupnosti žene muškarcu kroz brak i norme pokrivanja tijela kojom se vršila klasifikacija udatih i zaštićenih žena od prostitutki.

Institut *mehra* (vjenčanog dara, arapski: *mehra*, hebrejski: *mo'har*) je uspostavljen kao materijalna nadoknada za djevičanstvo, seksualnu dostupnost žene muškarcu i rađanje potomstva o čemu detaljno piše Leila Ahmed u svojoj knjizi *Žene i rod u*

islamu. Historijski korijeni i moderna rasprava (Women and Gender in Islam. Historical Roots in Modern Debate (1992). Dakle, za djevicu se oca ili staratelju djevojke plaćala cijena (*mehr*) pa je žena prelazila iz vlasništva oca u vlasništvo supruga i bila je obavezna stalno biti seksualno dostupna suprugu i rađati djecu. Ako to nije bila u stanju, bila bi zamijenjena.

Dolaskom kur'anske objave u 7. stoljeću prethodne pravne i običajne prakse integriraju se u šerijatsko pravo s određenim izmjenama koje su bile u skladu s porukom i temeljnim principima islama. Kada je u pitanju *mehr*, izmjena u odnosu na mezopotamsko pravo sastojala se u tome da se *mehr* davao ženi, a ne ocu i njevoj porodici. Institut *mehra* imao je za cilj zaštititi ženu, materijalno i simbolički, i omogućiti joj da bude finansijski zbrinuta do ponovne udaje, jer u ta vremena to je bio najčešći način ekonomskog zbrinjavanja. Tako su se razvijale državne institucije koje su iz sredstava zekata (obaveznog poreza) pomagale muslimanki, vrlo malo je bilo prilika za žene da se zapošljavaju i da budu ekonomski neovisne. Iznimka su bile žene iz povlaštenijih slojeva društva i žene koje bi naslijedile imovinu od svoje porodice.

Pored *mehra*, suprug je bio obavezan i finansijski izdržavati suprugu i djecu, a zauzvrat je supruga imala obavezu biti seksualno dostupna kada god to suprug zatraži. O ovim pitanjima detaljno raspravlja Kecia Ali u svom djelu *Seksualna etika i islam. Feminističke refleksije na Kur'an, hadis i jurisprudenciju (Sexual Ethics and Islam. Feminist Reflections on Quran, Hadith and Jurisprudence*, 2006). U analizi islamskog prava Ali pokazuje da je većina fikskih autoriteta u predmodernom periodu smatrala da je seks muško pravo a ženina obaveza, bez obzira na etički aspekt obaveze muškarca da seksualno zadovolji ženu, kako je to tumačio veliki El-Gazali, koji je bio iznimka.

Dakle, iako je u prvim godinama islama *mehr* bio finansijska i ekonomska sigurnost žene, vrlo brzo su plemenski običaji nadvladali suštinu onoga što je trebala biti progresivno razvijana pravna misao i praksa šerijata. Danas mnoge žene tradicionalističkog i feminističkog opredjeljenja s ponosom ističu zaštitu i sigurnost koju muslimanka ima kroz institut *mehra*, međutim muškarci zlopotrebljavaju duh *mehra*, jer se on veže uz uglavnom uz razvod koji inicira muž. Da bi izbjegao obavezu plaćanja

mehra, ucjenama i pritiscima učine život nepodnošljivim i onda kada žena zatraži razvod, iskoriste to da joj ne daju *mehr* koji su joj dužni. Ovakve zlopotrebe uspijevaju prevladati one žene koje su obrazovane, znaju svoja prava i imaju podršku porodice i zajednice da ostvare prava koja im je Bog dao.

Slične zlopotrebe se događaju i s pitanjem pokrivanja glave i tijela, praksa koja je postojala i u predislamsko doba. Veo preko lica su nosile samo žene iz viših slojeva društva. Ta praksa seže još iz Asirije (1200 B.C.E) u Mezopotamiji kada udate žene na dvorovima kao modni hit uvode pokrivanje velom da bi se razlikovale od drugih žena. Prostitutkama je bilo zabranjeno da pokrivaju lice, pa je tako veo klasificirao žene prema njihovoj seksualnoj aktivnosti. Ako nose veo bile su pod zaštitom nekog muškarca i poštovane, u suprotnom je to bio poziv drugim muškarcima da im slobodno prilaze što je moglo dovesti do napada ako se nisu pridržavale ovog specifičnog koda oblačenja. To je bila prilika za zlonamjernike da iskoriste ovo pravilo pokrivanja lica velom kao izgovor za nasilje koje bi činili nad ženama.

Iste izgovore, u odbrani slučajeva seksualnog uznemiravanja, pa i napastovanja žena u Medini u 7. st. koristili su i Arapi, kritizirajući poslanika Muhammeda (mir neka je s njim) zato što su njegove supruge hodale ulicama bez vela, pa je to bio jedan od povoda objave ovog teksta: "O Poslaniče, reci svojim ženama i kćerkama svojim i ženama vjernika svojih neka spuste haljine svoje niza se. Tako će se, daleko od kuće, najlakše raspoznavati i neće napastovane biti" (33:59).

Kako god je patrijarhalni sistem mezopotamskih društava uključivao žene u klasnu hijerarhiju na temelju njihove seksualne povezanosti s muškarcem, tako je u nešto izmijenjenoj formi sistem reguliranja ženske seksualnosti i slobode kretanja nastavio egzistirati i u muslimanskim društvima. Poslanik Muhammed (mir neka je s njim) nastojao je mijenjati odnos prema ženama i brojni primjeri svjedoče o tome da ih nije isključivao niti zabranjivao kretanje i djelovanje u društvu.

Dakle, umjesto da se gradi društvo i kreiraju pravne norme koje će štiti žene, a kažnjavati napasnike, za muške autoritete je lakši put bio držati žene pokrивene velom i na margini zbijanja.

Moralna uspravnost i čestitost

S obzirom da se u islamskoj tradiciji pažnja poklanja moralnoj uspravnosti i čestitosti, jedan od načina ispoljavanja čestitosti je i pokrivanje tijela i briga o stidnim mjestima, što je obaveza i za žene i muškarce (Kur'an, 24:30-31). Iako se u mainstream tumačenjima islamskih izvora vjere pokrivanje tijela i glave smatra vjerskom obavezom i načinom da se žena zaštiti od neželjene objektivizacije i komodifikacije tijela, progresivna tumačenja islama (Khlaed Abou El-Fadl, Omid Safi, Abd al-Kerim Soroush, Ebrahim Moosa, Adis Duderija i drugi) danas ne smatraju pokrivanje obavezom, već sredstvom patrijarhalne kontrole žene. I jedni i drugi zanemaruju subjektivitet žene da sama odluči šta za nju predstavlja čestitost i na koji način će je prakticirati, da li pokrivanjem glave i tijela ili će moralnu uspravnost drugačije iskazivati i prakticirati. Dakako, pitanje slobode je kompleksno i nije uvijek jednostavno procijeniti da li žena uistinu ima slobodu ili je posredno pod pritiskom porodičnih i društvenih normi i očekivanja o prihvatljivim načinima predstavljanja tijela i seksualnosti.

Moralna uspravnost (*taqwa*) se u različitim vremenima, društvima i kulturama razumijevala i razumijeva na različite načine. O tome Bog u Kur'anu kaže: "O djeco Ademova, dali smo vam odjeću koja će pokrivati stidna mjesta vaša, a i raskošna odijela, ali odjeća moralne uspravnosti (*taqwa*), to je ono najbolje" (7:26). U bosanskim prevodima Kur'ana pojam *taqwa* se najčešće prevodi kao bogobojaznost a jedno od značenja je moralna uspravnost. Iako je porukom Kur'ana postavljen temelj za postepeno unapređenje ženskih prava proporcionalno civilizacijskom razvoju društva, muškarci su tumačenjima

šerijata stoljećima situirali ženu u drugorazredni položaj, objektivizirali njeno tijelo i seksualnost pre naglašenim insistiranjem na pokrivanju i rodnoj segregaciji kao garantom moralne čestitosti i uspravnosti.

Ako je pokrivanje žena garant moralnosti u muslimanskim zajednicama, onda bi muslimanska društva u kojima je zakonom nametnut dres kod pokrivanja, trebala biti najmodernija društva. Međutim, stvarnost pokazuje da iza forme nametnutih moralnih normi cvjeta korupcija, nepotizam, izrabljivanje siromašnih, socijalna nepravda i nasilje, uključujući i nasilje nad ženama. Umjesto izgradnje institucija koje će biti garant ravnopravnosti, pravde i pravičnog postupanja prema svim građanima i građankama, najlakše je za sve probleme društva kako političke tako i ekonomske okriviti žene i njihova tijela koja navodno ometaju muške glave da budu moralno uspravne i etične. Dakle, sva odgovornost za očuvanje morala u porodici i zajednici stavlja se na pleća ženi, koja se kroz patrijarhalna tumačenja islama duugo vremena smatrala slabijom, emotivnom, manje racionalnom i nesposobnom za upravljanje državom.

Patrijarhalnim tumačenjima Kur'ana muškarci su dodatno podupirali kontrolu ženskog tijela i seksualnosti argumentirajući da je žensko tijelo izvor kušnje, nereda (*fitna*) i grijeha za muškarce. Stoga je najbolji lijek da to tijelo bude pokriveno i kontrolirano, jer će tako žena sačuvati sebe od muškaraca, a muškarce da ne griješe gledajući njeno tijelo. Predstavljam to ovako simplificirano, jer se u konačnici sve svodi na to da je žensko tijelo problem i kušnja za muškarce. Niko ne govori o tome, šta je s muškim tijelom i da li je ono kušnja za žene.

Više je problema u argumentaciji kojima se u klasičnoj islamskoj misli objašnjavaju pravila čestitosti za žensko i muško tijelo.

Prvo, Bog se direktno obraća muškarcima, pa tek onda ženama i poziva i jedne i druge da obaraju poglede i brinu se o svojim stidnim mjestima (24:30-31). Nigdje Bog nije rekao da je žena izvor nereda i grijeha i da je treba skloniti iz vidokruga muškarca kako bi on neometan ženskim tijelom i seksualnošću mogao prakticirati vjeru. Ako se ženi odriče sposobnost kontrole emocija i nagona i njeno tijelo se interpretira kao kušnja i izvor nereda i grijeha, onda se žena dodatno seksualizira i objektivizira. Pitanje je također kakve su to moralno uspravne gromade vjernika koji ne mogu podnijeti da vide otkriveno žensko tijelo a da ne posrnu? Koliko je to snažna njihova vjera ako je može uzdržati otkriveno žensko tijelo?

Drugi problem je što se muško tijelo uopće ne problematizira kao kušnja i izazov ženama, mada kur'anski tekst i ženama govori da obore svoje poglede implicirajući time da i one imaju nagone koje trebaju savladati. Nedosljedno je i problematično, smatrati žene, s jedne strane kao izvor nereda i kušnje, a s druge strane da su aseksualne, da nemaju seksualne potrebe i da im su im muškarci kušnja. Primjer toga su slike muškaraca u tijesnim farmerkama i majicama koje ističu linije tijela i mišića pored kojih hodaju žene pokrivena marom ili velom preko lica.

Treći problem je što se ne grade institucije i pravni sistem koji će štiti žene da same odluče da li će pokrivati glavu kao znak čestitosti, pobožnosti i predanosti Bogu a ne kao znak pokornosti muškarcu ili kao zaštitu od nasilja i napastvovanja. Važno je stoga da se sankcioniraju nasilnici, kako oni koji kontroliraju žene nametanjem pokrivanja na Istoku u nekim muslimanskim zemljama, kao i nasilnici koji napastvuju pokrivenne muslimanke na Zapadu, jer ne slijede nametnuti dres kod otkrivenog tijela, koje u sekularnom okruženju treba da je dostupno muškarcu. Vrijeme je da i jedni i drugi prihvate da žena

treba imati slobodu da bude subjekt a ne puki objekt o kojem uvijek odlučuje muškarac, porodica i/ili država koji preko njenog tijela biju različite ideološke i moralne bitke.

Podaci Vijeća za američko-islamske odnose pokazuju da je 69% muslimanki koje pokrivaju glavu i tijelo u Americi doživjelo neki od oblika diskriminacije u poređenju sa 29% žena koje nisu pokrivenne. Klasične interpretacije islama o obaveznosti pokrivanja glave i tijela svode se na to da će hidžab - iako ima šire značenje od pokrivanja glave, štiti ženu od seksualnih napada i neželjenih interakcija. Međutim, u većini muslimanskih zemalja u kojima se primjenjuje šerijatsko pravo pokrivenne žene su također napastvovane i preživljavaju različite oblike nasilja kako u porodici tako i u društvu. U svojim izvještajima organizacija Musawah za ravnopravnost u porodici donosi podatke iz muslimanskih zemalja o rasprostranjenosti nasilja nad ženama.

Dakle, nasilje nad ženama se događa u svim društvima i društvenim slojevima, ali je problem kada se ono zataškava i opravdava tumačenjima religije o potrebi kontrole žene, čije se tijelo i dalje doživljava kao bojište moralnosti, dok se o muškom tijelu skoro uopće ne govori.

Ovisno u kojem društveno-političkom i kulturnom ozračju muslimanka živi, može biti napastvovana zato što pokriva tijelo ili ga ne pokriva. Pokrivanje tijela ne sprečava nasilje, već dobro uređen pravni sistem koji će štiti žene i sankcionirati počinitelje nasilja. Također je važan i rad na razvijanju svijesti da je nasilje neprihvatljivo i da su za razvoj moralno uspravne i čestite ličnosti odgovorni i muškarci i žene. Sve dok su dvostruki moralni aršini na snazi i dok se muškarcima nalaze opravdanja za kontrolu i nasilje nad ženama, pokrivanje žene neće biti od velike pomoći.